

Asya Studies

Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar
DOI: 10.31455/asya.435226 / Number: 4, p. 51-57, Summer 2018

TOPLUMSAL BELLEK, 'SÜRGÜN' VE BELGESEL SİNEMA COLLECTIVE MEMORY, 'EXILE' AND DOCUMENTARY CINEMA

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
21.06.2018

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.06.2018

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2018

**Asya'dan
Avrupa'ya
Uluslararası
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Uzm. Dr. Canel Bingöl
Marmara Üniversitesi Güzel
Sanatlar Enstitüsü
Sinema Televizyon Bölümü
canelbingol@yahoo.co.uk

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2630-3862>

Öz

Mevcut dünya algımız geçmiş deneyimlerimizle sıkı bir bağlantı içindedir ve bellek bugünkü yaşantımızı şekillendirmede etkileyici bir güçtür. Yaşanmış, yaşanmakta ve yaşanacak olanın anlamlandırılması önemlidir. Bellek, kimliğin tamamlayıcısıdır. Bellek kavramı ile belgesel sinema iç içe geçmiş kavramlardır. Bellek bir deneyimin bilinç düzeyine çıkışını temsil ederken, belgesel sinema bu konuda belleğe yardımcı olmaktadır. Toplumsal ilişkiler içinde 'ötekiler' nedeniyle sürekli yeniden kurulan kimlik, sinema sanatıyla sürgün/göç olgusu arasında yakından bir bağ da oluşturmaktadır. Bir metafor ya da bir kavram olarak sürgün figürüne ait yaşanan 'kayıp' daima bir bellek kaybı sorununu da içerir. Zaman geçer ve belleğimiz bize, olup bitenler hakkında sadece belirsiz bir fikir verebilir. Anıların yeniden canlandırılmasıyla, tanıdık olanla tekinsiz olan arasında yaşanan deneyim, ruhsal olan ile sosyal olan arasındaki bağı kurmanın olanaklarını sunar. Kuşaklararası bir aktarım aracı olan bellek ve dolaylımlı güncel ritüeli olarak sinemanın izini sürenler; işte bu yolculukta, sürgünün/yokluğun/kayıp deneyimi ile karşılaşılır. Bir 'düşgücü fabrikası' olarak sinema ve bellek temalarını ele alan çeşitli görüşleri Winnicott'yen bir bütünleştiricilik ekseninde ele alan bu tartışma ve çalışmada; bellek, görsellik ile zaman ve mekandan 'sürgün' edilenin belgelenmesi meselesinin temel dinamikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Sürgün, Yas, Kimlik, Belgesel Sinema

Abstract

Perception of the world is strictly related with past experiences and the memory is the main power to give form on our lives. Interpretations and to give a meaning for the past, hereandnow and the future are important. Memory is complementary for the identity. Memory and documentary cinema are intertwined terms. When memory represents consciousness of an experience, documentary cinema supports the memory about this consciousness. Identity continuously reconstructed with the effect of 'the others' among the social relations can also create a bond between exile/immigrant case and art of cinema. It always contains problem with loss of memory as a result of loss of the figure 'exile' as a metaphore or a term. Time passes and our memory can only give us an uncertain idea. Experience takes place inbetween familiar to uncanny with the reanimated memories, lead to connection possibilities for psychic and social. People who follows the prints of memory, as a transgenerational apparatus, here is the cinema in front of them, as an indirect daily ritual of memory that brings people to face with the experience of the exile/loss/absence in this journey (from psychic to social viceversa). As a result, different academic opinions including cinema as a 'traumfabrik' (dream factory) and memory as a 'theme' are being unified and connected by Winnicott's ideas and documentation topic of the memory, visuality and exiled from the time and space is being aimed to investigate and argued in this study..

Key Words: Memory, Exile, Grief, Identity, Documentary Cinema

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bingöl, C. (2018). Toplumsal Bellek, 'Sürgün' ve Belgesel Sinema. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:4, Summer, p. 51-57.

Toplumsal Bellek Bağlamında ‘Sürgün’ ve Belgesel Sinema

Fransız film yapımcısı Jean-Luc Godard’ın bir yorumuna göre “sinema ne sanattır ne de hayatın kendisi; ikisinin ortasında bir şeydir”. İlk gerçeküstü film yapımcıları sinemayı, 1931’de, *Traumfabrik* ya da “*düş fabrikası*” olarak tanımlamışlardır. Sinema ilk ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal bir aktivite olmuştur. İlk dönemlerinde insanların bir eğlence olarak gördükleri filmler aslında birer belge filmlerdi ve gerçeği yansıtıyorlardı. Bu temele sahip olan belgesel sinema Melies’in öncülüğünde dünyaya sunulan kurmaca sinema anlayışıyla birlikte hem ayrı bir dal olarak ilerleme hem de insanlara gerçeği yansıtma görevine devam etme imkanını buldu. Toplumsal bir aktivite olan sinemanın içinde toplumsal belleğe hitap eden belgesel filmler yüz yıla yakın bir süredir belleğimizi kurcalamakta ve görmediğimiz; belki de görmek istemediğimiz gerçeklerle bizi yüz yüze bırakmaktadırlar.

Bellek, yaşantıları, öğrenilen durumları ve kavramları, bunların geçmiş ile ilişkilerini bilinçli olarak zihinde saklayabilme gücüdür ve doğrudan gözlenemez ancak öğrenme, unutma, anımsama ile yordandır. Bellek konulu çalışmaların neredeyse tamamında, tarih, antropoloji, edebiyat, felsefe, psikoloji vd. gibi neural bilimler ve sosyal bilimlere içeren multidisipliner konular bulunmaktadır. İnsan zihni/beyninin çalışma biçimi, bireysel anımsama ve unutma kapasitesi ile toplumsal, kültürel ve kolektif deneyimlerinin biriktirme ve seçme kapasitesi arasında bir yerdedir. Toplumsal bağlam üzerinden bireyin anımsama, unutma ve öğrenme süreçleri bellek çalışmalarına eklenir. Bellek çalışmaları, tarihin bireysel yaşanmışlıklar yoluyla yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlar.

Bellek ile belgesel sinema iç içe geçmiş kavramlardır. Bellek bir deneyimin bilinç düzeyine çıkışını temsil ederken belgesel sinema bu konuda belleğe yardımcı olmaktadır. Bazen insanı dünyanın başka bir yerine götüren bazen bizzat içinde bulunduğu topluma farklı bir yönden bakmasını sağlayan belgesel sinema, insan belleğini sürekli aktif halde tutmayı amaçlarlar. Bellek sinemasal anlatımın temel öğeleri arasındadır. Bellek çalışmaları geniş bir alana yayılmıştır. 20. Yüzyılın en etkili sanatı olmakla birlikte bir kitle iletişim aracı işlevi de gören sinema, sanat olmanın ötesinde, çok daha farklı anlamlar taşıyan toplumsal bir olgudur.

“Sinema, öteki sanatların mirasçısıdır. Sinema yeni bir sanattır, bir eğlence aracından daha fazla bir şeydir”¹ (Onaran., 1986:13-15). “Psikiyatri var olmasaydı, Sinema onu mutlaka icat etmek zorunda kalırdı”² (Gabbard vd., 2001: 4-21). Bir ölçüde de öyle oldu denilebilir. Hugo Münsterberg’in 1916 klasiği, Sinema: Psikolojik bir inceleme (The Film: A Psychological Study) adlı yapıtında yazar ana fikir olarak der ki: hareket eden fotoğraflar insanın öyküsünü, dış dünyanın örneğin mekan, zaman ve neden-sonuç ilişkileri gibi biçimlerine üstünlük sağlayarak ve olayları örneğin dikkat, bellek, düşünme gücü ve duyu gibi iç dünya biçimlerine uydurarak anlatır. “Filmler toplumsal yaşamın söylemlerini (biçim, figür ve temsillerini) şifreleyerek sinemasal anlatılar biçiminde aktarırlar” (Bilgiç, 2002:146). Sinema alıcısıyla çekilen ilk filmleri belge film olarak kabul edebiliriz. Bu açıdan ilk gerçek belgesel film Robert Flaherty’nin *Nanook of The North* (1919) filmi keşif yöntemiyle bir belgesel olarak kabul edilir. Esasa/hakikate/varolana mutabık kalınarak tekrar oluşturulan ve yorumlanan gerçekliğin bir yönünü akla veya duygulara uygun biçimde film üzerine kaydetme yöntemlerinin tamamı belgesel filmidir. Belgesel sinema bu anlamda bir biçimde hayatın kendisidir.

Sinemasal anlatı biçimi, görselliği ve işitselliği içermektedir. Sinemayı toplumsal bir olgu olmanın yanında bir temsil aracı olarak da gördüğümüzde, Huyssen’in de belirttiği gibi dilde, anlatıda, görüntüde veya kaydedilmiş seste bütün temsil biçimlerinin bellekle direkt bağlantısı mevcuttur (1999:13). Sinema, toplumsal belleği var etmenin, güçlendirmenin, yaşanan anı geleceğe aktarmanın en önemli sanatsal araçlarından biri olarak görülmektedir. Filmler anlattıkları ya da çekildikleri dönemleri içermesi nedeniyle, diğer iletişim ve kültür araçlarıyla birlikte toplumsal belleğin deposu işlevi görmektedir. Filmler, yapıldıkları dönemlere ışık tutma işlevini de beraberinde getirmektedirler. Bir film yapıldığı döneme ilişkin izleyiciye, birçok olguyu da sunmaktadır. Özellikle belgesel sinema ürünlerinin belgeleme ve bilgi aktarımı işlevi, tarihsel ve toplumsal bellek için son derece önem taşımaktadır.

Toplumsal bellek bu anlamda, kültürel bir olgunun etrafında yer almaktadır. Aynı zamanda tarihsel bir sürecin de bir parçası olarak oluşmaktadır. Tarih boyunca geçmişten getirdiğimiz gelenekler, acılar, üzüntüler, sevinçleri direnişler, inançlar, algılar ve düşünceler toplumsal belleğin meydana

¹ Alim Şerif Onaran, Sinemaya Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, sayfa 13-15.

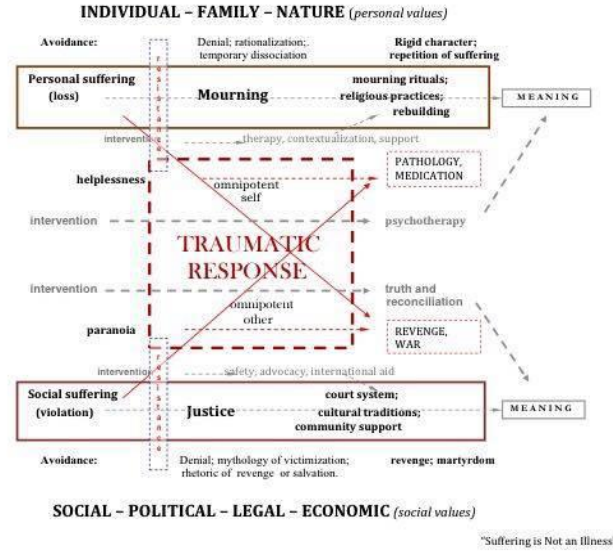
² O. Glen Gabbard, Krin Gabbard; Psikiyatri ve Sinema, Hazırlayanlar: Deniz Koç, Başar N. Tarakçı, Okuyanur Yayıncılık, Eylül 2001, sayfa 4-21.

gelmesinde önemli bir yer kaplamaktadır. Bu bağlamda teknoloji olarak resim ve geçmişin güncelliğini somutlaştırabilen sinema, modern kültürel yaşamda belleğin arabuluculuğunun merkezi haline gelmiştir (Grainge; 2003: 1). Bu bağlamda bellek geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmaktadır.

Mevcut dünya algımız geçmişte yaşadığımız deneyimlerle sıkı bir bağlantı içerisindedir ve belleğin bugünkü yaşantımızı şekillendirmede etkileyici bir gücü bulunmaktadır. Basit bir kural olarak, sosyal düzen içerisinde yer alan katılımcılar geçmişin hafızasını paylaşmakta ve taşımaktadır. Geçmişe ait kurgularda; anlatılar, rasyonalizasyon ve hisler belirleyici faktörlerdir ve kimliğimize ilişkin referans noktalarını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle var olan sahipliklerimiz büyük oranda geçmişe bağlıdır ve geçmişin yaygın imajları bugünkü sosyal düzeni haklılaştırma bir araç olarak kullanılmaktadır (Connerton 1989:3). Tüm özneler gelişimleri ve yaşamları süresince nesnenin yokluğu ve yitimiyle ilgili sorunsallarla, yani ruhsallığın içinde bu nesnelere tasarımlarının sürekliliği ile karşı karşıya kalırlar. Narsisistik ve nesnel yatırımlar oluştururlar. Bağ sistemleri geliştirirler. Ve tüm bu diyalektik, iç ve dış arasında, nesne ve özne arasında ara bir alana kaydolmaya başlar. Deneyim, işte bu ara bölgede nesne ilişkilerinden nesne kullanımına geçişin olduğu yerdedir.

Tarih neye yarar? Tarihten ders çıkarılabilir mi? Kitle kıyımlarının, zincirleme cinayetlerin incelenmesi neye yarar? Geçmiş, şimdiki zamanı bilgilendirmeye ve anlaşılır kılmaya yeter mi? Barbarlığın geri dönüşünü önlemeye yarar mı? Tarihin dersleri, geçmişin yeniden başladığı, dün olanın yarın olacağı şeklinde olmayabilir. Michel de Certeau, tarih yapmanın ölümlere ziyarete gitmek olduğunu, bu ziyaretten sonra ölümlerin kendi mezarlarına daha az üzgün dönmelerinin amaçlandığını söyler. Tarihinin söylemi ölümleri uğurlar, onları gömer. Bu söylem onları yerlerine yerleştirir. Onları birbirinden ayırır. Eksik kalmış bir ritüelle onları şerefendirir. Onlar için ağlar. Çatışma, hayata dair bir şeydir. Bellek çatışmaları, bellek için mücadeleler, tarihi canlı tutar. Laing benliğin yarılmasından bahseder; deneyimi yarılmış olan bireyden. Deneyimi yarılmış bir evrende yaşıyoruz. Var olana uyum bu yarılmayı kabullenmeyi, içselleştirmeyi ve zihinsel olarak normalleştirmeyi gerektiriyor. Yoksa her an "farkında" olarak var olamıyor insan. Zihin aynen organizma gibi var olabilmek için uyum göstermek zorunda. Bu kabulleniş içine doğduğumuz ve içinde var olduğumuz bu "çılgınlığın" akılcılaştırılması süreci. Bu kabullenişe göre "Var olan aslolandır" ve tarihin sonunu müjdeleyecek kadar da trajiktir. Yaşanılanların anlamlandırılması son derece önemlidir (Şekil 1). Bu bilgiler bireysel anlamda tarihi, sosyal ve politik olarak muhafaza edilmekte ve kültürel boyutlarıyla herhangi bir sosyal grup tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu yönüyle toplumsal bellek, kültürün ve geleneğin taşınması ve korunmasında temel araçtır (Rodriguez vd. 2007:7). Toplumsal belleğin kültürel taşıyıcılık rolü, beraberinde değerlerin sosyal uyumunu, okuma ve yazma becerilerini, yeni sosyal çevreye alışmayı ve davranışları içermekte ve bireylere aidiyet kazandırmaktadır. Geleneksel olarak değişimin yavaş gerçekleştiği toplumlarda birincil kuşaklar mevcut kültürün devamı ve taşınması konusunda ısrarcıdır ve kültürel yenilikler çoğunlukla genç kuşaklar aracılığıyla sağlanmaktadır (Schonpflug 2009: 9). Biyografiler, yaşam deneyimleri, seyahat anıları gibi bireysel çalışmalar yanında akademik alanda odaklanılan konular; sosyal ve politik öneme sahip toplumsal bellek çalışmaları olarak belirtilebilir (Climo vd. 2002: 2).

Bellek hem birey ve kimliğin tanımlayıcısı hem de grup kimliğimiz ve diğerleriyle olan ilişkilerimizin anlatıcısıdır. Mitler, efsaneler, şarkılar, atasözleri, akrabalık, ritüeller ve diğer formların bilgisini yaşam boyunca taşımaktadır. Bireylerin sahip olduğu toplumsal bellek ve bununla ilintili göstergelerin anlamının oluşturulması, belleğin yer aldığı mekan; objeler, kişiler, biyografiler, ritüeller, kültürel pratikler, dil ve sembollerin belirlenmesi temel ihtiyaçtır. Belleğin dinamik yapısı, unutmama, inkar ve yenilemelerin göz önünde bulundurulması, farklı birey ve gruplara ilişkin verilerin yalnızca bir bellek ve kimlik olarak belirtilmesi üzerinde durulması gerkeken özel hususlardır (Climo vd., 2002: 3).

Şekil 1. Sürgün'ün Travmatik Deneyiminin Anlamlandırılması Sürecinin Bellekteki İzdişümü

Geçmiş, Şimdi ve Gelecek: Sürgün ve Kimlik

İnsani krizler yaşam için temel gereksinimlerin alınmasına neden olan kompleks bir durumu tanımlar. 'Sürgün' işte bu kompleks durumun özeti gibidir. Her şey gelip geçicidir sürgün için; zaman, mekan, dil, söz, yaşanılan içsel ve dışsal olan ne varsa. Sanki zaman donmuş her şey değişmiş gibidir. Sınır ve ufuk çizgisi kaybolmuştur. Her şeyden önce kişinin doğup büyüdüğü ya da en azından uzunca bir süre yaşayıp da almış olduğu yurdunu, yemeklerini, müziğini, anılarını, ruhsal açıdan sindirilmiş geleneklerini, sorgulanmayan davranış kalıplarını ve sosyal örüntüyü, yıllarca ilmek ilmek ördüğü ilişkiler ağını, sevdiklerini ve hatta kimi zaman dilini terk edip, yabancı bir coğrafyaya göç etmiştir. Sürgün olayını psikanalitik açıdan yorumlayan Grinberg ve Grinberg'e göre, göçmenin güvensizliğini, "bilinmeyenle" karşılaşma anksiyetesi ve bu anksiyeteye eşlik eden regresyon belirler. Regresyon onun kendini çaresiz hissetmesine yol açar; öyle ki bu onu, uygun fırsatları bile etkin biçimde kullanmaktan alıkoyabilir. Bu sırada güvенеbileceği, korku ve anksiyetesini giderecek insanlar arar. Tıpkı bir bebeğin yalnız bırakıldığı zaman annesinin alıştığı yüzünü çalınca araması gibi başka insana gereksinim duyar. Üstelik yeni çevre ile bütünleşebilmesi için en azından geçici olarak bireyselliğinin bir kısmından vazgeçmesi gerekir.

'Sürgün' kavramı, coğrafi olarak yerinden yurdundan edilme anlamı yanında siyasal, kültürel ve ekonomik boyutlar içeren bir sürece karşılık gelmektedir. Kültür ve kimliğin yaşamın her boyutuyla olan ilişkisi nedeniyle sürgün öncesi ve sonrasında yaşananları içerisine alan hafızalaştırmalar, derin sosyal ilişkiler içerisinde taşınmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Sürgün kavramı günümüzün en tartışmalı alanlarından biridir ve akademik çalışmalarda; göç, yer değiştirme, azınlık hakları, küresel hareketlilik ve politik kültür konularını içermektedir. Kavram ayrıca kimlik, aidiyet, ev, yurt, gelenek, melez kimlik, dilsel deneyim, kültürel sınır, bellek, sosyal travma, göç hukuku ve ulus devlet politikaları gibi diasporayla yakından ilişkili tanımlama ve konularla bağlantılıdır. Sürgün kavramını temellendirme ve anlamının en iyi biçimi de yer değiştiren birey ya da grupların yurtlarından zorla çıkarılıp çıkarılmadıklarının anlaşılmasına bağlı bulunmaktadır (Hua 2005: 191). Sürgün çalışmaları farklı coğrafi mekanlara dağılımı üzerine kuruludur ve küresel bakış açısını gerekli kılmaktadır. Sürgünün yol açtığı durumlar ve coğrafi dağılımı altındaki nüfusun koşullarının irdelenmesi, 'bütüncül yaklaşımı' gerekli kılan sürgün çalışmaları olarak literatürdeki yerini almaktadır (Jansen vd. 2009: 2).

"Marthe Robert'in Oedipus'tan Musa'ya adlı kitabından bu yana, Freud'un eserlerinde adı geçen ve Freud'un haberi olmadan, ikisi de sürgün sorunuyla nitelendirilmiş bu iki figür arasında bir benzerlik kurulması mümkündür. Mitlerdeki anlatıya ve Sofokles'in trajedisine bakıldığında görülür ki, hiç kimse Oedipus'tan daha fazla sürgün edilmiş olamaz. Oedipus ve Musa, her ikisi de önce terk edilmiş ve evlat edinilip doğdukları yerden uzakta yaşamışlardır. Her ikisi de büyük bir şaşkınlık anı yaşamıştır: Oedipus, henüz onu evlat edinen ama gerçek anne babası sandığı ebeveynlerinin yanında yaşarken, bir şenlikte, bir

arkadaşından anne babasına hiç benzemediğini iştir, şaşkına döner ve kaderini aramak üzere Korinthos'a gider. Onu harekete geçiren soru 'ben kimim'dir. Ancak kaderinin trajedisinde yolunu yitirir. Musa İbrani köklerinden habersiz değildir ancak bir tür çifte değerlilik içinde yaşar. Soylu bir Mısırlı kılığındadır ve aristokrat bir ailede yetişmiştir ve İbrani olduğunu öğrendiği andan itibaren (bir İbrani köleyi kurtarıırken), Mısırlı olmadığını öğrendiği andır bu aynı zamanda, kendisini askerinin zulmünden kurtardığı İbrani kölenin ihbar tehditi sonucu Mısır'ı terk edip sürgüne gitmek zorunda kalır. Ne Mısırlı'dır, ne de kölenin gözünden, İbranidir. Oedipus ve Musa hem vatanlarını hem de onları evlat edinmiş olan ailelerini terk etmek zorunda kalmışlardı ve ancak yola düştüklerinde, hayatlarının hep varolan ve yavaş yavaş ortaya çıkan bir unsuru, kökenlerinin etkisini er ya da geç keşfettiler.

Gerçeklik'ten Fantazma'ya Psikososyal Alanda Sinema ve Bir Mevzu Olarak 'Sürgün'

Görsellik, bellek ve sürgün/göçmen temel kavramlarını buluşturmaya yönelik bir düşünsel tasarım bizleri ne tür bir tartışma alanına götürür? Öncelikle bu üç kavramı açık veya örtülü olarak bir arada kullanmış olan Arjun Appadurai'ye göz gezdirelim. Appadurai (1998: 182), sürgünün/göçmenlerin 'yer kurma' ve 'yerellik üretimi' (*production of locality*) pratikleri üzerine ve aynı bağlamda sürgün/göçmenin belleği üzerine düşünürken, maddi kültür unsurları ile törensellik ve kimlik ilişkisini, sadece performatif kültürel pratikler değil, imgeler ve imgelemler düzleminde de birbirine sıkıca bağlar. Kimliğin, mekânsal ve zamansal, aidiyet ve iyelik ilintilerinin sürekli inşa edilemeyen dinamiğini izlemeye çalışırken, Raymond Williams'dan ödünç aldığı 'duygu yapısı' kavramını öne çıkarır. Sürgün ettirilmiş/Göç etmiş toplulukları değerlendirirken, yerellik ve yurt üretiminin ne tür bir 'duygu yapısı'na (*structure of feeling*) yaslandığını sorgulamak gerektiğini vurgular.

Nitekim yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olan görsel nesnelere ve içerikler, zamana ve mekana demirleyen kültürel belleği görünür kılmada, duygu yapısına temas eden nitelikleriyle açıkça aktördürler. Geçmiş ile 'şimdi'nin arasını, boşluksuz ve anlamlı bir şekilde düzenlemeye gayret eden bellek işimiden, hatıramızdaki ve hatıramızdaki imgelerden söz ettiğimizde, kaçınılmaz olarak kişisel olan bir zemine yönelir. Çünkü kişinin ilişkide olduğu imgeler ve imgelem, bizzat kendi yaşamına, kendi tanıdık ilişki ağlarına dokunur; bu özel bir iletişim biçimidir. (Nora, 2006: 19) Sinema bu görsellik noktasında, varoluşuna uygun olarak, insan/birey/toplum ve dolayısıyla kitlesel nüfus hareketlerinin de ilgisini epey çeker ve bunun görsel alanda ifadesinin ve görünürlüğünün sağlanmasına da aracı olur. Sürgün/Göç ile ilgili filmler sürgün/göç olgusunun varlığını da kanıtlamaktadır. Sinema sanatıyla toplumsal ve ekonomik olaylar dolayısıyla göç olgusu arasında yakından bağ bulunduğu görülmektedir.

Sürgün meselesini dert etmeye başladığımız o ilk an'dan itibaren kendimizi 'sürgün' paradigmasının da içinde buluruz. Tekinsiz ve sürgün figürüne ait yaşanan 'kayıp' süreci daima bir bellek kaybı sorunu da içerir. Zaman geçer ve belleğimiz bize, olup bitenler hakkında sadece belirsiz bir fikir verebilir. Anıların yeniden canlandırılması ile tanıdık olanla tekinsiz olan arasında, yaşanan 'deneyim'in sonucunda ortaya çıkan malzeme/psikopatoloji, olgunlaşma ve bilincine varma, ruhsal olan ile sosyal olan arasındaki bağı kurmanın olanaklarını sunar.

İçine kapanan bir yolculuk; fantazmik bir mekan olarak sinema

İkel toplumlara göre yaşam onarılamaz; ancak kaynaklara yapılacak bir geri dönüşle yeniden yaratılabilir. En iyi kaynak da dünyanın yaratılışı sırasında ortaya çıkmış olan o görkemli yaşam ve verimlilik fişkırmasıdır. Neredeyse tüm arkaik kültürlerde ortak olan yaratılış senaryosu, kaosun kozmosa dönüştürülmesi senaryosudur. İşte değerli ve anlamlı olan bu ilk yaratılış, kaosun kozmosa dönüştürülmesiyle ilgili ilksel mittir; çünkü zamanın mutlak başlangıcı (*illud tempus*) odur. Bu ilksel mite bağlı ritüeller arkaik yaşantının temelini oluşturur. Ritüeli yöneten büyücünün metni ezberden ve hatasız okuması zorunludur. Çünkü söylenen sözler tanrısaldır ve ancak ezberden, harfi harfine tekrarlandığı, yani orijinine uygun olarak yeniden üretildiği durumda yeniden yaratılış, tahrifata uğramadan, tanrıların yaptığı gibi gerçekleşecektir. İşte sinema bu ritüellerin fantazmik bir yansımasıdır da aynı zamanda!

Sinema, bir çeşit yolculuktur ve bir yokluğun ifadesidir (Berger ve Mohr 1976: 13). Kuşaklararası bir aktarım aracı olan bellek ve dolayımı güncel ritüeli olarak sinemanın izini sürenler; işte bu yokluğun deneyimini, melezleşmiş olanın hazzının gölgesinde, unutulmaya yüz tutmuş kolektif kültürel bellek yerine, kişisel bir hafızadan yola çıkarak sürdürürler. Zira sinema, tekinsiz ve sürgün figürüne ait yaşanan 'kayıp' sürecinin bellek kaybının da, ara bölgede yaşayan günümüz arkaik büyücüsüdür.

Bellek, bilinci destekler. İstem dışı bellek ise, bu eğilimi tersine döndürür. Bellek ve zaman/tarih ilişkilerine karşıt olan, hepimizin çocukluğumuza (geçmiş) yönelik amnezik olduğumuz ve bilinçdışının, zamanın farkında olmadığı fikrine ulaştık. (A.Green, 'Temps et Memoire, 1990, s.183) Amnezi, ruhsal

aygıtın geçmiş deneyimlerin izlerinin varlığıyla aşırı yüklenmemesine olanak vererek, onu her zaman yeni izlenimler toplamaya elverişli kılmak için hem bir mecburiyet; geçmiş kayıtların izleri arasından, kaydedilmiş olana anlam vermeye izin veren şematik desene kısmen veya tamamen girecek olanları seçmek için bir zorunluluk; bazı rahatsız edici çağrışımlara bağlı hoşnutsuzluktan kaçınmak için bir koruma ve bu izlerden bazılarının elinin altında olması arzusu açısından bir imkansızlık veya bir dirençle karşılaştığında, nihayet bir kazadır. (A.Green, *La Diachronie en Psychanalyse*, Paris, 2000, s.204) Çünkü ruhsal aygıt geçmiş deneyimlerin izlerinin aşırı yüklülük oluşturmamasını sağlamak ve yeni izlenimlerin kabul edilebilmesine olanak tanımak ister. Bu durumda, hatırlamak mı, hatırlamamak mı? Sürgün kaybettiğini bellekte nasıl taşımayı seçecektir? Hatırlayacak mıdır, yoksa bastırarak tekrarlayacak mıdır? Freud'un da dediği gibi, zamandışı (intemporalite) kaçış aslında gerçeklik dışına da kaçıştır. Sürgün; sürgün gerçeğini, kaybı kabullenmek istemediğinde zamanı durdurur. (S.Freud, 1915, *Deuil et Melancolie*, Paris, 1983, s.147-174)

Andre Green, 'yas belleğin koşuludur' der. (A.Green, *La Diachronie en Psychanalyse*, Paris, 2000, s.18, çeviri Levent Mete) Yani kayıplar, kesintiler, boşluklar ve onların göstergeleri; rüyalar, düşlemler, anılar, sakar eylemler yani 'iz'. Sürgün! Yani terk etmek zorunda kalan! Kelimelere ancak istenilen bir şey yok olduğunda ihtiyaç duyulur ve eğer etrafımızdaki dünya 'gerekten' her şey ile donatılmış olsaydı kelimelere gerek duyulmayacaktı. Kayıp olmayan yerde dil var olamaz! Psikodinamik yazın alanında sürgün edilen kişinin az veya çok bir şeyleri gerisinde bıraktığına, dolayısıyla kayıpları olduğuna, bu kayıpları ardından yas tuttuğuna ve süreç sonunda ortaya çıkan kimlik değişimine vurgu yapılmıştır. Biyopsikososyal yönelimli araştırmacılar ise sürgün psikolojisini kayıplara cevaben ortaya çıkan stres ve buna karşı geliştirilen uyum mekanizmaları düzleminden okumayı tercih etmişlerdir. Buna göre yaşadığı kayıplara ek olarak sürgün/göç sürecine travmatik deneyimler de eşlik edebilmektedir.

Sürgün deneyimi herkes için farklı motivasyonlar, hikayeler, riskler ve olanaklar barındırır ve travmatik yaşantıların eşlik etmesi her bir olgu için mutad değildir. Süreç içerisinde kişinin kayıplarının olması ve bazı olumsuz hayat olaylarına maruz kalması tüm bu yaşantıları travmatik olarak deneyimlemesine anlamına gelmez. Zira travma yaşanan olumsuz yaşam olayına (travmatik olay) değil, bu olayın ortaya çıkardığı strese (travmatik stres) verilen tepki ile oluşmaktadır. Kişi ya da topluluğun sürgün edilme/olma/göç etme nedenleri, süreç sonucunda meydana gelen psikolojik çıktıyı da doğrudan etkileyecektir. Sürgünün ardında yatan motivasyon "itme ve çekme faktörleri (push-pull)"nin etkisi altında şekillenir (Bhugra 2004).

Sonuç

Bir 'düşgücü fabrikası' olarak belgesel sinema ve toplumsal bellek ancak düşlemler ve bir endüstri olarak sinemanın kapsama ve tutma (Winnicott) kapasitesi sayesinde bütünleşmemiş bir halden çıkmayı ve duyularını birbirini onaylayacak şekilde koordine etmeyi başarır. Hakikat dürtüsü kavramının değeri, analiz eksenine sınırlı değildir çünkü bir toplumun kabul ettiği herhangi bir tür hakikatin, bilimle ilgili hakikatler de dahil, özel bir iletişim türü olduğunu ve köklerinin duygusal uyumda, birlik halinde olmada yer aldığını bize gösterir. Arzuların karşısına mantığı, rüya görmenin karşısına uyanmayı koymak yüzlerce yıllık bir gelenek olduğundan, olgusal gerçekliğin aslında duygusal ve "düşsel" gerçekliği temel aldığı yargısı kulağa tuhaf gelebilir fakat (*hiç de tuhaf değildir*): "Somatik duygusal kategorileştirme"den (*Grotstein, 2007, 276f.*) kavrama geçerken (yani semiyotik kategorileştirme) aslında tek yaptığımız gerçekliği basitleştirerek ve bir ilişkiler ('değişmezler') sistemine indirgeyerek daha yakından tanımaktır. Belgesel Sinema bu bağlamda, çelişki ve yaratıcılık arasındaki ilişkiyi onaylar; çocukluk hafızası (Sürgün), eşlik eden müzikler, mizansen, narratif, kendine gönderme yapan sembolizm ve yaratıcılık ile semiyotik kategorileştirme ve film ile duygusal ve düşsel uyum sağlama isteğini kışkırtarak sinemasal hakikate izleyenlerini ulaştırır.

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker. Ve onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle, tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır görüldüklerinde bile, özellikle bu... bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırır..." (Karl Marx, *Louis Bonaparte'nin On Sekiz Brumaire*, 2016, İletişim Yayınları, Çeviri: Tanıl Bora, s.17-25)

Birçok insanın nasıl Atalarının travmatik imgelerinin taşıyıcısı olduğu, zamansal bir sürgünden kimlik ve aidiyet yaratarak yapılan bir yolculukta artık hiç kimseyi şaşırtmıyor. Geçmişte, imgeleri "emanet bırakmak" fikri en iyi "yerine geçen çocuklar" denilene tahlil ettiğimizde kurgulanabilir. (Cain ve Cain 1964; Poznanski, 1972; Volkan ve Ast, 1997) Kişi, ebeveynlerini veya Atalarını kendi

doğumundan önce oluşturulmuş travmayla birleştirilen kayıpların yasını tutmaya mahkum edilebilir veya kişi kendi içinde taşıdığı ebeveynlerinin veya Atalarının yaralı imgelerini tamir edecek ve onlara ait çaresizlik ve küçük düşürülmüşlüğü ters çevirecek hareketlerle zihnini meşgul edebilir. Bu tür psikolojik süreçlerin farkına varmak onlarla ilgilenmek için terapötik stratejiler oluşturmakta yardımcı olurlar. (Volkan, Ast ve Greer, 2002.)

Bellek ve belgesel sinema da işlevini en iyi burada kurmaktadır ve insan soyuna dair tüm öykülerin başladığı bir yer gibi, boşlukta asılı duran ve sahibinin temasına ihtiyaç duyan muhtaç bir başlangıç hareketi gibi, kanayan ve/veya kabuk bağlayan yaralarımızın kendimize dair ne varsa bizi sürüklediği bir karanlıktan ışığa ulaşma pratiğidir belki de!

KAYNAKÇA

- Appadurai, Arjun (1998). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. London: University of Minnesota Press.
- Akhtar S (2010) Göç ve kimlik. Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm. Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri Yayınları No: 13, İzmir.
- Assmann, J. (2001) *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger J. & Mohr J., (1976), *A Fortunate Man; The Social Construction of Reality*, London: Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Bilgiç, Filiz (2002) *Türk Sinemasında 1980 Sonrası Üslup Arayışları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilgin, N. (2013) *Tarih ve Kolektif Bellek*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Bhugra D., *Migration and Mental Health*, [Acta Psychiatr Scand](#). 2004 Apr;109 (4):243-58.
- Cattell G. California: Altamira Press. Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press.
- Climo, Jacob J. & Maria G. Cattell (2002). "Introduction: Meaning in Social Memory and History".
- Freud S., (1915), *Deuil et Melancolie*, Paris, Gallimard, 1986 (1re publication 1915)
- Gabbard O. Glen, Gabbard Krin; *Psikiyatri ve Sinema*, Hazırlayanlar: Deniz Koç, Başar N. Tarakçı, Okyanus Yayıncılık. Eylül 2001.
- Green A., *La Diachronie en Psychanalyse*, Paris, 2000, s.18, çeviri Levent Mete)
- Grinberg L, Grinberg R. (1989) *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Marx K., *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire*, 2016, İletişim Yayınları, Çeviri: Tanıl Bora
- Mersin, S. (2010) *Azınlık Filmler: Tarihin yeniden İnşası ve Kolektif Bellek*. Güz, 5-29.
- Mills, Barbara J. (2008). "Remembering while Forgetting: Depositional Practices and Social Memory at Chaco". *Memory Work*. Ed. Barbara J. Mills and William H. Walker. Santa Fe: School for Advanced Research Press.
- Nora, P. (2006) *Hafıza Mekanları*, Ankara: Dost Kitapevi
- Onaran, A.Ş. *Sinemaya Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, sayfa 13-15
- Serol Teber, *İnsanın hiçleşme serüvenine giriş*; Papirüs Yayınları, Felsefe Dizisi, Temmuz, 2001
- Susam, A. (2015) *Toplumsal Bellek ve Sinema*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Wayne, M. (2011). *Politik Film*, İstanbul: Yordam Kitap
- Volkan V., Gabriele A., Greer W.F., (2002), *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational transmission and its consequences*, New York, NY: Brunner-Routledge.
-